

UDUN (HOTEN) HANI VİSA SAMBAVA VE DÖNEMİ (912-966)

[Araştırma Makalesi / Research Article]

Abdulbasit HEBİBOĞLU*

Geliş Tarihi: 16.10.2023

Kabul Tarihi: 15.12.2023

Öz

Udun Hanedanlığı, şimdiki Hoten sınırları içerisinde M.Ö. II. yüzyılın başlarında resmî devlet olarak kurulmuştur. Bölgeye İslamiyet gelene kadar hanedanlık tahtına Visa ailesinden 56 hükümdar oturmuş ve 1000 yıldan fazla hüküm sürmüştür. Orta Asya, Doğu-Güney Asya ve Avrupa kıtaları ile bağlantı kurarak onların arasında kültürel ve iktisadi açıdan köprü rolü oynamıştır. Devletin adı sonradan Uluğ Ağırık Udun Devleti olarak değiştirilmiştir. Hoten, Visa Sambava döneminde siyaset, kültür, iktisat, eğitim, tarım ve hayvancılık alanında uygulanan doğru politikalar neticesinde halk her anlamda zenginleşmiş ve huzura kavuşmuştur. Bu dönemde, diğer dönemlere göre daha fazla gelişme söz konusudur. Bu dönemin araştırılması sonucunda Visa Sambava'nın etnik kökeni ve tahtında oturduğu Udun Devleti'nin Karahanlılarla olan siyasi ilişkileri, bölgenin tarihi aynı zamanda Visa Sambava'nın Çin'de Tibetliler ve İdikut Uygur Devleti'nin yanı sıra kurulan diğer hanedanlıklarla olan siyasi ilişkileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. 920'de İslamiyet'i devlet dini olarak kabul eden ilk Türk devleti olan Karahanlılarla siyasi ilişkileri uzun sürmüş ve bu süreç içerisinde çetin mücadeleler yaşanmıştır. Bu süreçte her iki taraf da birçok kayıp vermiştir. Çalışmada, Udun hükümdarı Visa Sambava dönemi incelenerek dönemin siyasi, iktisadi, dinî ve sosyo-kültürel durumu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Udun Hanedanlığı, Hoten, Visa Sambava, Karahanlılar, Tibet.

UDUN (HOTEN) HAN VİSA SAMBAVA AND HIS PERIOD (912-966)

Abstract

The Udun dynasty was officially established in the early 2nd century BC within the borders of what is now Hoten. Until Islam came to the region, 56 rulers from the Visa family sat on the dynasty's throne and ruled for more than 1000 years. Connecting Central Asia, East-South Asia, and Europe, it played a significant role as a cultural and economic bridge between them. The name of the state was later changed to Uluğ Ağırık Udun State. Within Hoten, Visa Sambava period, as a result of the correct policies implemented in the fields of politics, culture, economy, education, agriculture and animal husbandry, the people became rich and peaceful in every sense. There is more development in this period than in other periods. As a result of the research of this period, the ethnic origin of Visa Sambava and the political relations of the Udun State on which he sat on the throne with the Karakhanids, the history of the region, as well as the political relations of Visa Sambava with the Tibetans and the Idikut Uyghur State in China as well as other dynasties were tried to be revealed. Their political relations with the Karakhanids, the first Turkish state to accept Islam as the state religion in 920, lasted for a long time and tough struggles took place during this process. In this process, both sides suffered many losses. In the study, the period of Udun ruler Visa Sambava was examined and the political, economic, religious and socio-cultural situation of the period was evaluated.

Keywords: Udun Dynasty, Khoten, Visa Sambava, Karakhanids, Tibet.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, e-posta: ahebiboglu@gmail.com
Orcid: 0009-0003-8280-1089

Giriş

Udun (Hoten) Hanedanlığı, M.Ö. II. yüzyılın ilk başlarında Doğu Türkistan'ın Hoten bölgesinde kurulmuş bir hanedanlık olup başlangıçta Kurum dağlarının aşağı eteğindeki Yorunkaş, Karakaş ve Keriye nehirleri civarlarını yönetmiştir. Udun Hanedanlığı bu bölgede yaklaşık 1000 yıldan fazla varlığını sürdürmüştür. Bu tarihî süreçte 56 Udun hanı tahta oturmuştur. Hoten coğrafi konumu itibarıyla dünyanın dört tarafına bağlanmış göç yolları, dünya ticaret yolunun merkezi olan büyük İpek Yolu'nun önemli güzergâhlarından birisi olması dolayısıyla sürekli istilalara maruz kalmıştır. Buna rağmen Udun Hanedanlığı varlığını koruyabilmiştir. Bu tarihî süreçte hanlık tahtında bulunanlar hep Visa Hanedanlığı olarak tanınmıştır. 912-966 yılları arasında tahta oturmuş olan Visa Sambava döneminde Udun Hanedanlığı'nın adı Uluğ Ağılık Udun Devleti olarak değiştirilmiş ve Hoten sınırları hayli genişlemiştir. Sınırları kuzeyde Büyük Taklamakan Çölü, güneyde Kurum dağlarına kadar, doğuda Çerçen'e, batıda Yenisar'a kadar ulaşmıştır. Siyasi, dinî, iktisadi, kültürel alanlarda birtakım gelişmeler gerçekleştirilmiştir.

Hoten bölgesinin adı da tarihî süreç içerisinde farklı adlarla anılmıştır. Tarihî kaynaklara ve arkeolojik araştırmalara baktığımızda; Khoten, Kustane,¹ Utane, Liyal, Kordan, Küttan, Seres² İli, (İpek ili), Uvtan, Dokuz Kağan, Üdün, Udun, Eden, Maçın, Çin-Maçın, Yü-tian ve İlçe (Tohti, 2002: 1) bu adlandırmalar arasında yer alır.

Visa Sambava'nın başında olduğu Uluğ Ağılık Udun Devleti Udun Hanedanlığı'nın son dönemleriydi. Bu devlet 1006 yılında yıkılana kadar toplam 94 yıl varlığını korumuştur. Visa Hanedanlığı'nın son dönemleri aynı zamanda Udun Hanedanlığı'nın en parlak dönemi olarak tarihe geçmiştir. Bu zamanlarda Udun Hanedanlığı; Udun Devleti, Karahanlı Devleti ve Koçu Uygur Devleti gibi üç büyük hanedanlığın biri olarak karşımıza çıkmaktadır (HKT, 2005: 41- 43).

Visa Sambava'nın kendisi hakkında da araştırmalar yapılmış olup adı farklı dillerde farklı isimlerle kaydedilmiştir. Etnik kökeni hakkında da farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmayla konu aydınlığa kavuşturulmaya çalışılacaktır. Visa Sambava'nın kökeni ve adı hakkındaki belgeler ışığında Visa Sambava'nın bölge halkının etnik kökeni ve toplumsal hayatı da aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Visa Sambava, devrinde Çin sınırları içerisinde kurulmuş olan Tang ve Sung Sülalesi, ayrıca Doğu Türkistan sınırları içerisinde kurulmuş Karahanlılar gibi devletlerle iyi geçinmeye çalışmışsa da kısmen başarı kazanmıştır. Bu süreçte Karahanlılarla aralarında uzun süren çetin mücadeleler olmuştur. Visa Sambava, Karahanlılarla savaşırken diğer hanedanlıklarla iyi geçinmek için elçiler göndermiş ve bununla birlikte Yeşim Taşı gibi kıymetli hediyeler sunmuştur (ŞYT, 1992: 252).

Visa Sambava ve döneminin araştırmalara konu olmasının nedeni Visa Sambava'nın yurt içinde ve dışında tanınmış olması ve diğer komşu devletleri de etkilemiş olmasıdır. Visa Hanedanlığı dönemlerine bakıldığında Visa Sambava döneminde bölgenin her açıdan geliştiği görülmektedir. Aynı zamanda Udun Hanedanlığı'nın Tibetlilerle olan ilişkileri, bu süreçte Udun Hanedanlığı'nın ihtişamı komşu devletlerce tanınmaya başlamıştır. Visa Sambava'nın çabasıyla Hoten; siyasi, kültürel, iktisadi ve eğitim alanında gelişme göstermiş ve bu gelişim yüksek seviyelere ulaşmıştır. Aynı zamanda 1000 yıldan fazla bu bölgede benimsenen Budizm dini de bölgenin gelişmesinde katkıya sahiptir (Hacı, 2008: 42). Visa Sambava'dan sonra tahta oturan diğer hükümdarları ele alan çalışmalar sayesinde de

¹ Tang Rahibi "Xuan Zang'ın Seyahatnamesi" adlı eserinde, Hoten "Kustane" olarak kaydedilmiştir (Selim, 1995: 11). Xuan Zang, Hindistan'a olan yolculuğunu bitirip dönerken Hoten'e gelir ve Hoten Hanedanlığı'nın eski adından başka diğer bir adının da olduğunu, o adının "Gustane" olduğunu belirtir (Ching, 2020: 57).

² Tarihin babası olarak bilinen Herodot, eserinde İpek Yolu üzerinde yer alan şehirlerden bahsederken, "seres" adıyla Hoten'i kastetmiştir. Diğer bir âlim Ctesias, M.Ö. 4. yüzyılında Hoten'den "seres" olarak bahsetmiştir (Arış, 1980: 56).

Sambava'dan sonraki süreçte bölgenin durumundan haberdar olunmaktadır. Söz konusu alımda da Visa Hanedanlığı'nın Sambava'dan sonraki süreci ve bölgenin durumu, Karahanlılar tarafından yıkıldıktan sonra bölgenin İslamiyet'i kabul etmesi ve bölgede İslamiyet'in nasıl kabul edildiği gibi konulara değinilmiştir. Çalışmanın amacı ise Hoten bölgesinin Visa Sambava'nın hükümdarlık süreci içerisinde hangi evreleri geçirdiği ve hangi olaylara tanıklık ettiği, bölgenin sosyal ve kültürel alanda sahip olduğu kozmopolit yapının nasıl geliştiği ve bu sürecin nasıl devam ettiği gibi sorulara cevap aramaktır.

1. Visa Sambava'nın İsmi Hakkında

Udun Hanedanlığı; Orta Asya, Güney Asya ve Avrupa devletlerini birbirine bağlayarak Doğu ile Batı arasındaki iktisadi ve dostluk ilişkilerinde köprü rolünü oynayan bir devlettir. Bu devletin kuruluşundan yıkılışına kadar 56 hükümdar tahta çıkmıştır. 56 hükümdardan birisi olan ve 912-966 yıllarında bölgeye hükümdarlık yapmış Visa Sambava, hanedanlığın adını Uluğ Ağılık Udun Devleti olarak değiştirmiştir. Visa Sambava'nın hükümdarlık sürecinin dışında kendi adı da çalışmalara konu olmuş ve bu hususta farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Udun yazıtlarında "Visa (Viysa) Sambava", Çağatayca eserlerde "Yağlakalar", "Halhal Maçın", Çince eserlerde "Li-Shing Tian" olarak kaydedilmiştir (Hacı, 2008: 27-28). Bazı yerlerde "Vaycira Sampava" olarak çevrildiğini de görmekteyiz (Abudukelimi, 2006: 43). Visa Sambava'nın adının bazı kaynaklarda da Visara Tanrı Han (Hacı, 2008: 27), Visa Sambava (Sambahava) olarak kaydedildiği bilinmektedir. Çin'ce kaynaklarda ise Li-shin-tian olarak anılmaktadır. Visa Sura, Vaycira Sura, (967-978) yılları arasında tahta oturmuştur. Visa Darma ya da Vaycira Darma ise (978-982) yılları arasında Udun tahtında bulunur. Darma'dan sonra daha iki Han vardır. Onlar Tian-xing ve Tian-xu olarak bilinmektedir. Diğer bir rivayete göre en son Udun hükümdarı Visa Zingjia-laomu yani (Halhal Maçın) olarak tahmin edilmektedir (AZT, 1995: 28).

1.2. Visa Sambava'nın Etnik Kökeni

Hoten hanı Visa Sambava'nın hangi etnik guruba mensup olduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Sambava'nın hangi etnik guruba mensup olduğunun ortaya çıkması, Hoten bölgesi Türkleşmeden önce orada yaşayan halkın etnik grubunun ortaya çıkmasını da sağlayacaktır. Visa Sambava'nın etnik kökeniyle ilgili şu üç görüş öne çıkar: 1. Visa Sambava batıya göç edip Udun'a yerleşmiş olan Uygur'dur. 2. Visa Sambava aslında Visa Hanedanlığı'nı kurmuş olan Sakalar (İskitler) neslindedir. 3. Visa Sambava aslında Visa Hanedanlığı'nı kurmuş olan Toharların neslindedir. Bu üç görüşün dışında bir görüş daha vardır ki bu görüş de onun Çinli olduğu yönündedir (Hacı, 2008: 28).

Visa Sambava'nın Uygur olduğunu ileri sürenler, onun Kansu Uygurlarına benzediğini, Kansu Uygurları gibi (Li) soyadını kullandığını, onların yaşam tarzlarının ve kültürünün aynı olduğunu ve bu minvalde yemeklerine bal ve yoğurt kattıklarını ifade ederler. Bazı Tibetçe eserlerde Udun hanı Arslan Han olarak ifade edilmekte olup bu tür ünvanların sadece Türkler, özelde Uygur Türkleri tarafından kullanılmakta olduğu kaydedilmiştir (Hacı, 2008: 28). Zeki Velidi Togan'ın da bu görüşü destekler nitelikte ifadeleri mevcuttur. Togan; "daha önce de Toharların işgal ettikleri toprakları Kansu tarafından gelen Hunların işgal ettiğini, M.Ö. 129 senesinde Kaşgar ve Hoten'den gelen Yüeci kavminin bu toprakları Hunlardan aldığını" (2020: 57) belirterek onların Yüeci olduğunu ve Yüecilerin de Türklerle akraba bir kavim olduğundan bahseder.

Kaşgarlı Mahmud *Divânü Lugâti't-Türk'te* "en açık ve doğru dil sadece tek dil ile konuşan, Farslar ile ilişkileri olmayan, yabancılarla bağlantı kurmayanların dilidir. Birden fazla dil ile konuşan ve şehirlilerle ilişkileri olan insanların dilinde bozukluk vardır. Soğdak, Kencek ve Argu kabileleri iki dil ile konuşmuş olduğu için bunların dillerinde de bozukluk vardır. Diğer yabancı milletlerle bağlantısı olan Hoten, Tangut ve Tibet halkları Türk iline sonradan katılmış olduğundan, bunların dillerinde de bozukluk vardır" (DLT, 2008: 27-28)

demektedir. Kâşgarlı Mahmud Uygurları ikiye ayırmaktadır. İslam penceresinden bakarak Kaşgar Uygurlarını Karahanlı yanlısı olarak Müslüman Uygurlar ya da Türkler olarak, Hoten Uygurlarını “yabancı” anlamında gelen “tat” kelimesi ile “katı kâfirler” olarak ifade etmektedir. Sonuçta her ikisini de Türk olarak tanımlamaktadır (Yasin, 2015: 70). Kâşgarlı Mahmud’un Hoten’i Türk ili olarak belirtmesinden hareketle Hoten’de yaşayanların çoğunun Türk olduğunu, Visa Sambava’nın ve halkının Uygur Türkü olduğunu söylemek mümkündür.

Bazı kaynaklarda Udunluların Sakalar (İskitler) olduğu ve atalarının Yüeci olduğu belirtilmektedir. Çin’in klasik eserlerinden olan *Guan-zi*’de, “Yeşim Taşı’nın çıkarıldığı yer olan Kurum (Tanrı) Dağları’nın kuzey tarafı Yüeci bölgesi” olarak tanımlanmış ve burada yaşayanların da Yüeciler olduğu bildirilmiştir. Bugünkü Kaşgar bölgesine bağlı Tumsuktaki arkeolojik kazılarında bulunan antlaşma metinlerinin Hint - Avrupa dil ailesi İran dil grubunun Doğu İran diline mensup olduğu, yani bu dilin de Sakaların Sak dili olduğu ifade edilmiştir. Hoten bölgesindeki arkeolojik araştırmalarda bulunan Birahmi yazısındaki antlaşma metinlerine baktığımızda, Udunluların M.S. 3. ve 11. yüzyıllar arasında Hint - Avrupa dil ailesi İran dil grubuna ait Doğu İran dilini kullandıkları anlaşılıyor. Yukarıdaki belgelere dayanarak söylenebilir ki Uygurlar bu bölgeye yerleşmeden önce orada yaşayan halkın ataları Yüeciler olup, bunlar Sakalar (İskitler)’dir. Yüecilerin dilinin Hint - Avrupa dil grubuna ait olduğu hakkında Çin kaynaklarında bazı bilgiler bulunmaktadır (Çağrı, 2005: 69-70).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Visa Sambava ve Hotenlilerin Sakalar olduğu ileri sürülmektedir. Peki, Sakalar Türk değil midir? Zeki Velidi Togan, Sakaların en azından yöneticilerinin Türk olduğu kanaatindedir (2020: 36). Sakaların Türk olduğunu kanıtlayan en önemli bilgilerden birisi, Çin kaynaklarının Göktürklerin ataları olarak “So” sülalesini öne çıkarmasıdır. Bu adın Sakaların Çince adının yazım şekli olduğu düşünülmektedir (Yıldırım, 2013b: 471). Bazı kaynaklarda İskitler olarak adlandırılan Sakaların yaşam tarzları, hayvan beslemeleri, ata iyi binebilmeleri ve yaşamlarının çoğu aynen Türkler gibidir. Özellikle yaşamının çoğunun at üzerinde geçirmesi diğer eski Türk topluluklarını hatırlatmaktadır (Çay ve Durmuş, t.y.: 26).

Sakaların adı Hoten’e yakın bir şehir olan Yarkent’in Çin kaynaklarında geçen eski adı So-chu, Sha-che’de korunmuştur (Yıldırım, 2013c: 471). Sakaların kökeni hakkında çok fazla tartışma mevcutsa da özellikle Doğu kaynaklarında Turanî bir kavim olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Kafkas ve Hazar bozkırlarına dağılan Sakaların (İskitlerin) ya da Orta Asya da yaşayan Sakaların Türk oldukları görüşü kuvvetlidir (Taşağıl, 2015: 49). Çin kaynaklarında genel itibarıyla Sakaların Türk olmadığı belirtilmektedir. Ancak bazı Çin kaynaklarında Hotenlilerin Türk olduğu yönünde ifadeler de mevcuttur.

Çinliler, Han Sülalesi devrinde (M.Ö. 206-M.S. 220), özellikle Tanrı Dağları’nın güneyinde kıvrılan yol civarındaki Yü-men (Yeşim Taşı Kapısı) olarak bilinen yerin batısındaki toprakları Hsi-yü (Batı Topraklar) olarak adlandırmıştır. Çin kaynaklarında Çinlilerin Hunları Hsi-yü olarak adlandırdığı kaydedilmiştir. Çinliler eskiden beri başta Hoten olmak üzere tüm Doğu Türkistan bölgesini Hsi-Yü (Hun) ve onların toprakları olarak görmektedirler (Yıldırım, 2012: 156). Gerdizi’nin *Zeyn’ü-Ahbâr* adlı eserinde “Türkler dağ ve kışlaklarda yaşıyorlar. Çin sınırı içerisinde yer alan Hoten bölgesinde de Türkler yaşıyor” (2006: 385) ifadeleri yer alır. Gauo-zhu-Hui, *Udun Hatırası* adlı seyahatnamesinde Udunlular ile ilgili şu bilgileri verir: “Onlar pirinç yemeği yerken bal ile karıştırarak yer, diğer yemeklerinde yoğurt eksik olmaz” (Nizamî, 2014: 54). Daha önce belirtildiği üzere bu yeme usulü Türklerde yayılmıştır. Zekeriya Kitapçı da Hoten’de yaşayan Uygurlara “Hoten Uygurları”, Hoten şehrine ise “Uygur şehri Hoten” (2004: 177) demektedir. *Hudûdü’l-Âlem Mine’l-Meşriq İle’l-Mağrib* adlı eserde; “Hoten iki nehir arasında yer almaktadır. Sınırlarında insan yiyecek vahşiler bulunmaktadır. Halkın çoğunlukla kullandığı ipektir. Hoten hükümdarı

büyük bir ihtişamla anılır. Kendini Türklerin ve Tibetlilerin en büyük padişahı olarak görür” şeklinde bilgiler mevcuttur.

Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* adlı eserinde, Hoten’de yaşayan halkların aslının Uygur Türkü olduğu kanaatine vardığı görülmektedir (2003b: 56-57-58). Diğer bir bilgiye göre Yedisu taraflarındaki Uygurlar buraya daha önce gelerek yerleşik hayata geçmiş ve Tibetlilerle savaşarak Doğu Türkistan’ın güneyine kadar gelerek Kaşgar, Yarkent ve Hoten Uygurlarıyla karışmıştır. Karluklarla ittifak yaparak Karahanlı Devletini kurmuştur (Alptekin, 1978: 25).

2. Siyasi Yapı

M.Ö. 232 yılında kurulduğu bilinen Udun (Hoten) Hanedanlığı, ilk başta Hoten’deki meşhur iki nehir olan Yorunkaş ve Karakaş nehirleri civarlarına yerleşmiş halkları bir araya toplamış ve onları yönetmiştir (*Hudûdü’l Âlem*, 2018: 39). Bu hanedanlık daha sonra komşu toprakları kendi topraklarına katarak daha da güçlenmiştir. Şimdiye kadar bilinen Kağanları; Visa Vikram, Visa Sagram, Visa Sambava, Visa Vahana, (Sura) Visa Darma’dır (HKT, 2005: 43). X. yüzyıla kadar Hoten bölgesine hâkim olan Visa Sambava başta olmak üzere tümü Saka olarak bilinmektedir (Yıldırım, 2013: 472). Yönetimleri altında bulunan halkın da Sakalar olduğunu söylemek mümkün olmakla birlikte Karahanlılar bölgeye gelene kadar Sakalar Hoten Hanedanlığını yönetmiştir (Togan, 2020: 35) diyebiliriz.

Visa Sambava’dan önce 866 yılında tahta oturan Visa Vahana, Tibetlileri mağlup ederek onları bölgeden tamamen çıkardıktan sonra, sınır müdafaasını daha da arttırmıştır. Onun yerine 912 yılında geçmiş olan Visa Sambava, Vahana’nın izlediği politikayı takip ederek sınır müdafaasını güçlendirmeye devam etmiş ve bölgede ekonomiyi geliştirmeye çalışmıştır (HKT, 2005: 474). Visa Sambava hükümdarlığı devrinde Udun Hanedanlığı’nın toprakları daha da genişleyerek halk, huzur ve zenginlik içinde yaşamıştır. Folle Blanc konu ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “Gittikçe güçlenen Udun Hanedanlığı, Visa Sambava’nın emekleri doğrultusunda Udun Hanedanlığı’nın sınırları kuzeyde Taklamakan çölüne, güneyde Kurum’a, doğuda Çerçen’e, batıda Yenisar’a kadar ulaşmıştır (Hacı, 2008: 43).

Visa Sambava elinden geldiği kadar komşu şehirlerle iyi geçinmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Visa Sambava, 938 yılında Çin tarafından Udun (Hoten) Hanedanlığı’na gönderilen elçilere “Çin İmparatorluğu ile iyi geçinip Tibetlilere birlikte karşı koyma” fikrini ortaya koymuştur. Aynı zamanda Visa Sambava, Koçu Uygur Devleti ile olan ilişkileri de korumuş ve Tibetlilere karşı ittifak yapmıştır (HKT, 2005: 44).

943 yılında Udun’dan geçen Arap şairi Mis’ar, “Udun’un sistem ve yönetim bakımından adil ve kâmil olduğu” yönünde bilgi vermiştir. Mis’ar’ın bahsettiği bu dönem Visa Sambava dönemidir. Visa Sambava, Udun Hanedanlığı’nın varlığını uzun süre devam ettirebilmesi için mümkün olduğunca diğer devletlerle ittifak yapmıştır (Hacı, 2008: 43). Visa Sambava; Xa-zhu, Gensu ve Koçu Uygurları ile iyi ilişki kurmakla birlikte Çin’deki Tang ve Song sülalesiyle de arasını iyi tutmaya çalışmıştır. Li-yin-ping, 938 yılında Udun Hanı Visa Sambava’nın Song Sülalesi’ne kırmızı tavus kuşu, güzel bir Bos mutus (Tibet öküzü) kuyruğu ve pamuk vb. senelik vergi olarak gönderdiğini ve Song Sülalesi’nin de bu hediyelere sıcak baktığını ifade etmiştir (Hacı, 2008: 45).

2.1. Tibetlilerle İlişkileri

VIII. yüzyılın ortalarında Chi-Sung Tibet tahtına çıkmıştır. Onun devrinde Tibetlilerin gücü daha da artmış, sınırları genişlemeye başlamıştır. 790 yılında Beşbalık’ı, 791 yılında Xi-zhu ve Udunu kontrol altına almıştır. Hoten’in Niye nahiyesinin Endir köyünde yapılan arkeolojik araştırmada bulunan bir vesikada, 791 yılı Tibetlilerin Udun’u ele geçirdiği belirtilmiştir (Dursun, 1995: 48). Daha önce 737 yılında Tibetliler Udun’a sefer düzenleyip Udun’u işgal etmiştir. 742 yılına gelindiğinde Udunlular Tibetlileri Udun’dan bir defa dışarı

atmayı başarmıştır (AZT, 1995: 19). O tarihten sonra Udun Hanedanlığı Tibetlilere tabi bir hanedanlık olarak yıllık vergi vererek varlığını sürdürmüştür. Tibetliler döneminde Hoten tahtında Udun hanı Visa ailesi oturmuş olsa da Udun'daki hükümdarların vazifesinden alınması ya da atanması yine de Tibetliler tarafından gerçekleşmekteydi. Udunlular ile Tibetlilerin durumları, işgal eden ve işgal edilen olarak devam etmiştir (Dursun, 1995: 52). Ancak Tibetliler Udun'u işgal ettikten sonra Udun Hanedanlığı'nın iç işlerine yoğun şekilde karışmamıştır (Devlet, 2003: 101). Tibetliler Udun'u işgal ettikten sonra Udunun genel durumu hakkında arkeolojik kazılardan önemli bilgiler elde edilmiştir. Arkeolojik araştırmalarda Hoten'e bağlı Mezardağ alanından bulunan "MT. Bii0065" numaralı³ bir metinde, Udun hanı Visa Kirtin hakkında "Tibetlileri koruyan Udun Devletinin en ulu hanıdır, onun hükümdarlığı altıncı yılını geçti" diye yazmaktadır. "MT. C0018" numaralı buluntuda, "Udun hanı Visa Kirtin'in 4. yılı Aralık 18. günü" yazmakta olup Tibetliler Udun'a hükmü altına alırken Udunluların sadece senelik vergi ödeyerek bağlılığını bildirmesini yeterli kılmıştır. Dung-Huang'da bulunan "PT. 1089" numaralı buluntuya göre Tibet hükümdarı Udun hanının gösterdiği katkısı için ödül verdiği görülmektedir. Aynı zamanda Udun'da var olan Hanedanlık gümüş mührü Tibet hükümdarının elinde bulunmaktaydı. Buna göre Tibet hükümdarları Udunda en üstün makamda bulunmaktadır (Dursun, 1995: 48-49).

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşriq İle'l-Mağrib adlı eserde; Hoten iki nehir arasında yer almaktadır. Sınırlarında insan yiyen vahşiler bulunmaktadır. Halkın çoğunlukla kullandığı günlük elbiseleri ipektir. Hoten hükümdarı büyük bir ihtişamla anılır. Kendini Türklerin ve Tibetlilerin en büyük padişahı olarak görür (*Hudûdü'l Âlem*, 2018: 39) gibi ifadeler yer alır. Bu eser 982-983 yıllarında yazılmıştır (*Hudûdü'l Âlem*, 2018: 1). Buna göre Udun hanı Tibetlileri mağlup ettikten sonra kendisini en büyük sultan olarak görmüş olabilir. 851-912 yıllar arasında Udun tahtına çıkmış olan Visa Vahana, Tibetlilere karşı çetin mücadeleler vermiştir (AZT, 1995: 24). 9. yüzyılların başlarında Tibet hükümdarlığı aynı dönemdeki Tang Sülalesi ile uzun süre savaşmış olduğundan ekonomik açıdan çökmüş durumdaydı. Dolayısıyla Tibet yöneticileri bu durumdan kurtulmak için halka ağır iktisadi baskı uygulamaya başlamıştır. Halk bu ağır baskılara dayanamayarak her tarafta yönetime karşı ayaklanmıştır. Tibet Devleti böylelikle yıkım sürecine girmiştir. Bunu fırsat bilen Udun Hanedanlığı Tibetlilere karşı hareket başlatarak 850 yılında Udun'daki Tibet hükümdarlığına son vermiştir (Dursun, 1995: 53). Bu savaşta Udun halkı canı pahasına Tibetlilerle savaşarak onları yenilgiye uğratmayı başarmış ve onları 866 yılında Udun'dan tamamen çıkarmıştır (AZT, 1995: 25). Böylece Udun Hanedanlığı kendi istiklalini 1006 yılında yani Karahanlılar devrine kadar devam etmiştir (Barthold, 1990: 300). Visa Vahana, Udun'dan Tibetlileri çıkardıktan sonra sınırlarını korumuş ve bu tarihten sonra Udun gelişmeye devam etmiştir. Devletin topraklarını beş kat genişletmeyi başarmış olup sınırlar; doğuda Çerçen'den Yarkent'e, batıda Pamir Dağları'ndan Hindikuş Dağı ve Penci Nehrine, güneyde Koinlün (Kurum) Dağları'na kadar uzanmıştır. Visa Vahana tahta 851-912 yılları arasında oturmuş olup toplam 61 yıl hükümdarlık yapmıştır. Onun yerine tahta oturan Visa Sambava, Vahan'ın izinden giderek Udun'u daha da yüksek seviyelere ulaştırmıştır (HKT, 2005: 43).

2.3. Karahanlılarla İlişkileri

Karahanlılar İslamiyeti kabul ettikten sonra Karahanlılar'da İslamiyet hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Aynı zamanda Karahanlılar Kaşgar'ı fethetmiş bulunuyordu. Kaşgar'da İslamiyet'i benimsemeyen Budist rahipler komşu il olan Hoten'e sığınmıştır. Bu olay, Karahanlılar ile Hoten Hanedanlığı arasında gerginliğe sebebiyet vermiştir (HKT,

³ Hoten'deki arkeolojik kazılarda bulunan eski taş aletler ve diğer buluntular numaralarla anlatılmaktadır (Muhammed, 2008: 4).

2005: 23). Karahanlıların 921 yılında Kaşgar'ı ele geçirmesiyle Hotenliler Karahanlılara itaat ettirmiştir (Okudan, 2019: 44). Hoten, Satuk Buğra Han'dan önce de Karahanlı hükümdarı Kül Bilge Kağan tarafından ele geçirilmiştir. Sonrasında Hotenliler isyan etmiş, Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han, Karahanlı Devleti'nin başına geçtikten sonra Kaşgar'a komşu olan Kuçar ve Hoten gibi bölgelere İslamiyet'i yaymak amacıyla seferler düzenlemiştir. O, yaklaşık 935 yılına kadar Hoten ile Kuçar'ı kendisine bağlamayı başarmıştır. Bu minvalde bölgede yaşayan halkın bir kısmı İslamiyet'i kabul etmiştir (Almas, 2010: 333). Hoten ile Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han arasındaki savaş ise 940 yılından 942 yılına kadar devam etmiştir. Daha sonra ise Satuk Buğra Han Hoten ile savaşmayı bırakarak batıya yani Samanılara karşı savaşarak onların bazı topraklarını işgal etmeyi başarmıştır (AZT, 1995: 27).

Satuk Buğra Han; Hoten, Issığ Göl'ün doğu tarafları ve Balasagun'a yaptığı savaşlara katıldığında iki taraf arasındaki savaş İslam ordusu ile gayrimüslimler arasında cereyan ettiği için Satuk Buğra Han'a "Gazi" ve "Mücahit" ünvanları verilmiştir (Hunkan, 2011: 105). Diğer bir kaynakta, Buğra Han hızlı bir şekilde hareket ederek Hoten önlerine gelip burasını kuşatmış ve kuşatma uzun sürmüştür. Ancak bu durumda talih İslam ordusuna gülmüş ve sonuçta zafer Müslüman gazilerin olmuştur (Kitapçı, 2004: 177). İki taraf arasındaki savaş sürerken Visa Sambava tehdit olarak gördüğü Karahanlılar'a karşı bizzat ordunun başına geçerek Kaşgar'a doğru sefere çıkmıştır. Duang-Huang'dan bulunan P. 3016 numaralı bir kayıta, M. Temmuz 958 yılında Visa Sambava (Tanrı Han), "kendisi bizzat ordunun başına geçerek batıya (Kaşgar'a) hareket etti" yazmaktadır. Bu olayda Visa Sambava, ilk kez müdafaayı bırakıp Kaşgar'a doğru taarruza geçmiştir (Nurhacı ve Guo-guang, 1995: 42). Bu savaş Hoten Budistleri ile Kaşgar Müslümanları arasında derin ve çetin bir savaş olarak tarihe geçmiştir (Abudukelimi, 2006: 67). Böylece Hotenliler; Satuk Buğra Han, Musa Buğra Han ve Süleyman Arslan Han dönemlerinde hâkimiyet altına alınmıştır. Ancak Hotenliler de Visa Sambava'nın başta olduğu ve ondan sonra tahta geçen hükümdarların döneminde birkaç defa isyan ederek bağımsızlıklarını kazanmıştır (İbrahim, 2020: 105).

Satuk Buğra Han hayatı boyunca Hoten Udun Hanedanlığı'na ve İdikut Uygurlarına karşı savaş açmış olsa da iki hanedanlığı da bir bütün olarak hâkimiyeti altına alamamıştır. Ama kendisinden sonra Karahanlı tahtında oturanlar için uzun yıllar sürecek olan dinî savaşı başlatmıştır (Zixiyaou, 2003: 299). Satuk Buğra Han vefat ettikten sonra onun yerine büyük oğlu Baytaş, Müslüman olduktan sonraki adı "Musa İbn Abdülkerim", tahta oturmuştur. Bu dönem (956-971) yılları arasını kapsamakta ve bu dönemde Arslan Han olarak anılmıştır. Onun döneminde Visa Sambava ile olan savaş devam ederken Türk boylarından oluşan 200 aile Müslüman olmuş ve Müslümanların gücü daha da artmıştır (Nurhacı ve Guo-guang, 1995: 41). Böylelikle bu iki devlet arasındaki şiddetli savaş Yusuf Kadir Han devrine kadar (1004-1032) devam etmiştir. Ancak onun devrinde Hoten tam olarak fethedilmiştir (Abudukelimi, 2006: 12). Bu savaşın ayrıntılı bilgileri Visa Sambava'nın Çin'deki Xa-zhu hükümdarına gönderdiği mektubunda açıklığa kavuşmuştur. Mektupta;⁴ "Temmuz ayında ordularla Kaşgar'a geldik, geldiğimizde orada bazı kişiler Hoten ordusuna katılmak istedi. Dolayısıyla Kaşgar'ı kolaylıkla ele geçirdik ve çok sayıda at, pil, altın ve gümüş gibi ganimetleri aldık" şeklinde umumi galebesinden haber vermiştir (Turan, 2003a: 49-50).

Diğer bilgilere göre, Visa Sambava Karahanlılara karşı savaşta bizzat sefere çıkmış olsa da onun ömrü Kaşgar'ı almaya yetmemiştir. 966 yılında vefat etmiş ve yerine Visa Sura⁵ tahta

⁴ Bu mektup o dönemdeki olayları bizzat yöneten hükümdar tarafından yazılmış olduğundan, ayrıca şimdiye kadar iyi korunmuş olduğunda, Kaşgar ve Hoten'in eski tarihini araştırmada ilk el kaynak niteliği taşımaktadır. (Turan, 2003a: 62).

⁵ İngiltere Cambridge Üniversitesi Profesörü Pribon, "Visa" soyadı ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: "Visa Sambava 912-966 yıllarında tahta oturmuş olup tahtın varisleri Visa Sura ve Visa Darma'dır. Soyadlarının 'Visa' olması onların eski Udun Hanedanlığı'nın devamı olduklarını kanıtlamaktadır (Hacı, 2008: 30).

çıkış olup Kaşgar Visa Sura komutanlığında alınmıştır. Çin'deki Xa-zhu hükümdarına zafer mektubunu Visa Sura göndermiştir (ŞYT, 1992: 253-254). 969 yılında Udun ordusunun Kaşgar'ı işgal ettiğini belirten bu mektup, Xa-zhu hükümdarının vasıtasıyla Sung Sülalesi'ne gönderilmiştir (ŞYT, 1992: 254).

Yukarıdaki bilgilere dayanarak denilebilir ki Hoten, Visa Sambava devrine kadar bir defa, Visa Sambava döneminde iki defa Karahanlıların kontrolüne geçmiştir. Visa Sambava devrinden sonra iki taraf arasındaki mücadeleler daha da artmıştır. Sonuç olarak Hoten, Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han döneminde (1006-1032) tamamen fethedilmiştir (Barthold, 1990: 300). Hoten'deki Budist hâkimiyetin Karahanlılara karşı uzun süre direnmesinin ve Karahanlıların burada hâkimiyet kurmakta zorlanmasının iki nedeni vardır. Birisi, Budizm bölgede uzun süredir din olarak benimsenmesi ve yerleşmesidir. Diğeri ise Karahanlılara karşı yapılan ve uzun süren savaşlarda Uygur İdikut Devleti ile Tibet Budist Devleti'nin Uluğ Ağılık Udun Devleti'ni desteklemesidir (Almas, 2010: 349).

3. Toplumsal Hayat

3.1. İktisadi Hayat

Hoten eski devirlerden itibaren her açıdan gelişmiş bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Tang rahibi Xuan Zang'ın⁶ anlattığı gibi Hoten, alanı "4000 li"⁷ kadardır. Etrafı Taklamakan Çölü ile çevrilidir. Bitki ve yeşillik alanı çok az olmakla birlikte tarıma elverişlidir. Bol miktarda meyve yetiştirilebilir. Önemli ürünleri; kaliteli yünlerle dokunmuş halı, beyaz ve yeşil renkte olan Yeşim Taşı'dır. Çok eski devirlere dayanan ipekböcekçiliği bölgeyi daha da güzelleştirmiş ve özgünleştirmiştir (Kırilen, 2013: 78). Orta Çağ sürecinde bölgeye iktisadî olarak katkı sağlayan ticaret yolu İpek Yolu'dur (Cinkara, 2019: 331). Uygurlar önceleri ipek ile pamuğu karıştırarak özel bir kumaş üretmişlerdir. Bu ipek ve pamuktan yapılan ürünlerinin adı, "Uygur kimhabı", "Aksu şayısı", "Hoten tavarı" gibi isimlerle Batı ve Doğu pazarlarına girmeyi başarmıştır. Bu ürünler Hoten'in dünya pazarında yer bulmasında önemli rol oynamış ve bu sayede Hoten dünya ticaretinde etkin rol almıştır (Arış, 1980: 54).

Bir diğer gelir kaynağı Hoten Yeşim Taşı'dır. Bundan yaklaşık 5-6 bin yıl önce Hoten Yeşim Taşı Çin'in iç kısmındaki şehirlere ulaşmıştır. 20. yüzyılın ortalarında, Lopnur civarında yapılan arkeolojik araştırmalarda Hoten Yeşim Taşı bulunmuştur. Bulunan bu Yeşim Taşı'nın yaklaşık 4-6 bin yıl öncesine ait olduğu kanıtlanmıştır (HKT, 2005: 2).

Gaou-zhu-hui'nun *Udun Hatırası* adlı seyahatnamesinde; "Huang-he Nehri'nin kaynağı Yu-zhu bölgesinden Udun'a geldiğinde üç ayrı nehre bölünmektedir. Doğuda Yorunkaş Nehri, batısında Yeşilkaş⁸ Nehri, daha batısında ise Karakaş Nehri vardır. Bu nehirlerin hepsinden Yeşim Taşı çıkıyor" ifadelerine yer verir. Gaou-zhu-hui'nin Aralık 938 yılında Hoten'e doğru yola çıkmış, iki yıl yolculuk yapmıştır. 940 kış ya da 941 yılı baharında Udun'a gelmiştir (Nizamî, 2014: 55). Bu tarihte Visa Sambava Hoten hanıdır.⁹

⁶ Xuan Zang (569-664) yılları arasında yaşamıştır. Hindistan'a gitmiş, ülkesine dönünce Tang hanına sunmak için "Batı Bölgeleri Kayıtları" adında bir seyahatname kaleme almıştır. Eser, 645-646 yıllarını kapsamaktadır. Bu eser toplam 12 bölümden oluşmaktadır. Birinci ve on ikinci bölümler hariç hepsi Hindistan ile ilgilidir. Diğer iki bölüm ise Orta Asya bölgelerini içermektedir. Birinci bölüm "34 ülke" başlığı altında yazılmış olup Xuan Zang'ın Hindistan yolculuğu sırasında gördüğü ve bilgi verdiği Orta Asya illeri ve köylerini anlatmaktadır. On ikinci bölüm de "22 Ülke" başlığı ile ele alınmıştır. Xuan Zang bu bölümde, Hindistan'dan döndüğü sırada topladığı raporlara ve bilgilere yer vermiştir (Kırilen, 2013: 65).

⁷ "Li", Çin'in 559 metreden oluşan mesafe belirten ölçü birimidir (Yen-Te, 1989: 56).

⁸ Yeşilkaş Nehri'nin şimdi hangi nehir olduğu hakkında bir bilgi yoktur. Ama diğer iki nehir hâlâ aynı isim ile anılmaktadır (Nizamî, 2014: 57).

⁹ Gaou-zhu-hui'nin seyahatnamesinde Udun hanı hakkında bazı önemli bilgiler verilmekte olup Udun hanı Visa Sambava'nın elbiselerinden bahsedilmekte ve oturduğu saray altın saray olarak ifade edilmektedir. Udun şehrinde sembol şeklinde yedi adet Sümrüh Revak bulunmaktadır. "Onlar üzümünden içki yaparlar. İçkilerin çeşidi çoktur, piriç ve bitki yemekleri yerler, elbiseleri ipek ve pamuktan yapılmıştır. Tarımsal olarak bitki

El-Bîrûnî, Yeşim Taşı hakkında *El-Cemâhir Fî Ma'rifaeti'l-Cevâhir* adlı eserinde, "Fâş adında bir alandan Yeşim Taşı'nın en pahalısı olan beyaz Yeşim Taşı çıkmaktadır. Bu pahalı taş herkes erişemez, Yeşim Taşı'nın büyük olanları hükümdarlara verilir. Küçükleri ise küçük yöneticiler içindir. Karafâş (Karakaş) adında diğer bir alandan da Yeşim Taşı çıkmaktadır. Bu bölgede bulunan Yeşim Taşı'nın rengi bulanık, siyaha yakındır. Rengi siyah olanları da bulunmaktadır. "Eski devirlerde bu bölgeden Hitay (Çin) hükümdarına 200 Rıtl¹⁰ ağırlığında büyük bir Yeşim Taşı gönderilmiştir" (El-Bîrûnî, 2020: 253).

3.2. Eğitim

Hoten bölgesinde İslamiyet'ten önce uzun süre benimsenen din Budizm olduğu için eğitim Budizm ile başlamaktadır. M.S. 1. yüzyıldan 5. yüzyıla kadar Hoten'de Budizm çok gelişmiş ve Orta Asya, Budizm'in merkezi hâline gelmiştir. Budizm, Hoten'de kültür, sanat ve eğitim alanlarında etkili olmuştur (Süleyman, 2003: 171). Çin elçisi Wang-Yen-te Turfan'dan bahsederken bölgede 50'den fazla Budist mabedinin bulunduğunu dile getirir. Mabetlerin tümü çok kıymetli kitaplarla doldurulmuştur. Turfan'da yapılan arkeolojik araştırmalarda kütüphanelere ve kitaplara ulaşılmıştır. Bu eserler günümüze kadar çürümeden gelmiştir (Yasin, 2014: 156).

Udun eğitim sisteminde Budizm Namları (ilahî kitapları) ilmin kaynağı olarak görüldüğünden Budizm'in dinî kitapları bilimin temeli olarak öğretilmekteydi (Süleyman, 2003a: 173). Budizm'in ilk devirleri ilim, araştırma, öğrenme ve eğitime ile şekillenmiştir. Budizm'in orta ve son dönemleri ise Çin, Hindistan ve Yunan kültürü gibi uluslararası kültürlerle tanışmak, dinî ve felsefi fikirleri tanımak, Doğu ve Batı'nın tarım, hayvancılık, sanat ve edebiyatıyla tanışmak gibi bir amaca sahiptir. Yine bu dönemlerde bu amaçlar bölge kültürü ile harmanlanıp kendine özgü bir medeniyet yaratma fikrini ortaya çıkarmıştır (Süleyman, 2003b: 157). Edebiyatta da temel eğitim Budizm'den geçmektedir. İslamiyet'ten önce Hoten gibi Doğu Türkistan'ın her yerinde arkeolojik araştırmalar yapılmış ve bu araştırmalarda çok sayıda edebî eser bulunmuştur. Bu eserlerin çoğu Budizm ve Maniheizm gibi dinî konuları ele alan eserlerdir (Alptekin, 1978: 35).

3.3. Din

Arap Şairi Mis'ar, Udun'da benimsenen dinler hakkında şu bilgileri verir: "Burada birden fazla din benimsenmektedir. Yahudilik, İslamiyet ve Mani dini." Visa Sambava'nın kendisi Budist olsa da Mani dinine ilgi göstermekteydi. Aynı zamanda Visa Sambava'nın Song Sülalesi'ne göndermiş olduğu elçiler içinde Mani dinini benimseyenler vardır. Bu nedenle Visa Sambava'nın Mani dinine ayrıca önem verdiği görülmektedir (Hacı, 2008: 44). Maniheizm ile birlikte Budizm, İslamiyet ve Hristiyanlığın da halk tarafından benimsendiği verilen bilgiler arasındadır. Gerdizî'nin beyanına göre; "Hoten'de çok sayıda put bulunmakta olup 17 Budizm tapınağı mevcuttur. Şaman dininde kalanlar da vardır, şehirde büyük iki Hristiyan kilisesi inşa edilmiştir, biri şehir içinde, diğeri ise şehir dışındadır. Bir Müslümanlar mezarlığı olduğu da bilinir" (Gerdizî, 2006: 386).

3.3.1. Budizm

yetiştiriyorlar" gibi bilgilere yer verilmekte olup bu bilgilere baktığımızda Hoten'in, Visa Sambava zamanında üzümçülük, ipekçilik, bitki yetiştirme vb. bakımından geliştiğini ve yetiştirilen ürünlerin Hoten'in ekonomisine katkı sağladığını görmekteyiz (Nizamî, 2014: 57).

¹⁰ Rıtl (ratl, çoğulu ertâl) kelimesi litranın Süryanice yoluyla Arapça'ya geçmiş şeklidir. Latince olarak "dengelemek, denkleştirmek, tartmak" anlamındaki "librodan" türeyen bir ölçek birimidir. Sofya'da 4/1 okkalık yani 100 dirhemlik ağırlık birimine ritlenica adı verilir. Bunun değeri genellikle 12 ukiyeye veya kantarın %1'ne eşit olmuştur. Mısır'ın eyaletlerinde farklı mallar için değişik ritllar kullanılmıştır (meselâ Yukarı Mısır'a has et ve ekmek ritli diğerlerinden farklıdır). Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân devrine (685-705) ait olup Dimaşk Millî Müzesi'nde muhafaza edilen 175,5 gramlık birim muhtemelen yarım ritldir. Daha farklı olarak Rıtl. Yer ve yıl bakımından sürekli değişmekte olan bir ölçek birimidir (Cengiz, 2008: 52).

Budizm, M.Ö. 2. yüzyılda Hindistan'dan Keşmir yoluyla Udun'a girmiş ve Kaşgar, Kuçar ve Turfan şehrine yayılmıştır (Nurhacı ve Guo-guang, 1995: 6). Budizm, Hoten'de çok gelişmiş olup batı bölgelerine göre Hoten, Budizm'in yayılmasında ve gelişmesinde merkez hâline gelmiştir. Budizm'in yayıldığı ülkeler arasında Çin, Kuzey Kore, Japonya önde gelmektedir (Tohti, 2002: 10). Dolayısıyla Budizm bölgenin kültür, eğitim gibi alanlarda yapıcı rol oynamıştır. 9. yüzyılın ortalarında Budizm daha yüksek bir seviyeye ulaşmış; kuralları ve kendi yasaları olan bir din hâline gelmiştir. Çin'in Hoten bölgesinde bulunan Uygur bölgeleri, Heşi Koridoru, Turfan bölgesi gibi alanlarda geniş sosyal bir yapıya sahip olmuştur (Zixiyaou, 2003: 271). Doğu Uygur (Hoten'i içine alan bölge) kolunda Budizm iyice yayılmış ve yerleşmiştir. Diğer dinlerden üstün bir konuma ulaşmıştır (TDEK, 1992: 149-150).

Visa Sambava dönemine geldiğinde bölge halkı genel olarak Budizm dinini benimsemiş olsa da halk daha önce Satuk Buğra Han ve sonrasında Musa Buğra Han'ın gönderdiği Ebü'l-Hasân Muhammed b. Süfyân el-Kâlâmatî gibi din adamları vasıtasıyla yavaş yavaş İslamiyet'i benimsemeye başlamıştır (Taşağıl, 1998: 251).

Sonuç

Hoten, coğrafi konum itibarıyla Tarım Irmağı'nın güneybatısı, Çin'in ise kuzeybatısında yer almaktadır. Tarihî süreç içerisinde birçok farklı isimle anılmış, sonrasında ise Hoten adını almıştır. Bu bölgenin kurulması M.Ö. 6000'li yıllara dayanmaktadır. Hoten, bölgenin büyük ticaret yolu olan İpek Yolu'nun önemli geçiş noktasında konumlanmıştır, ayrıca çok elverişli topraklara sahiptir. Eski bir tarihi geçmişe dayanan, uzun süre hâkimiyeti elinde tutan ve kendine özgü bir hanlık olan Udun Hanedanlığı'na ev sahipliği yapmanın yanı sıra ilk çağlardan itibaren birçok farklı kültüre ev sahipliği yapmıştır.

Dünyanın dört tarafına bağlanmış göç yolları, dünya ticaret yollarının ana kaynağı olan büyük İpek Yolu'nun güzergâhında bulunması dolayısıyla sürekli istilalara maruz kalan bu bölge, ilk çağlardan günümüze kadar her açıdan kozmopolit bir yapıya sahip olmuştur. Yine de bu bölgede kalıcı olarak hükümdarlık yapan Hoten Udun Hanedanlığı olmuştur. Bu hanedanlık ise şimdiki Hoten'e ait sınırlar içerisinde M.Ö. II. yüzyılın ilk başlarında resmî bir devlet olarak kurulmuştur. Bu devlet, bölgeye İslamiyet yayılana kadarki süreçte Visa ailesinden 56 hükümdar tahta oturmuş, 1000 yıldan fazla hâkimiyeti elinde tutmuştur. Bu dönemde her açıdan gelişim göstermiş, diğer Türk boylarına nispeten daha önce yerleşik hayata geçmiştir. Ayrıca ticaret, kültür ve iktisadi olarak daha da gelişmiş bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hanedanlık, 912-966 yılları arasında tahtta oturan Visa Sambava döneminde en güçlü dönemine ulaşmıştır. Bu dönemde hanedanlığın adı "Uluğ Ağılık Udun Devleti" olarak değiştirilmiştir. Visa Sambava, eski Udun Hanedanlığı'nın devamı olan Uluğ Ağılık Udun Devleti'nin kurucusudur diyebiliriz.

Visa Sambava döneminde Hoten sınırları genişlemiş, siyasi, iktisadi ve kültürel açıdan gelişmiştir. Sınırları; kuzeyde büyük Taklamakan Çölü, güneyde Kurum Dağları, doğuda Çerçen, batıda Yenisar'a kadar ulaşmıştır. Visa Sambava, ülkesini daha huzurlu ve gelişmiş bir hâle dönüştürmek için halkını ticaret, tarım ve hayvancılık alanlarında desteklemiş olup siyasi açıdan da güç kazanarak Çin başta olmak üzere komşu devletlerle elinden geldiği kadar iyi geçinmeye ve ittifak yapmaya çalışmıştır. Bu politikasında kendisi ve Çin gibi Budizm'i benimseyen devletler ve İdikut Uygur Devleti gibi komşu devletler ile ittifak yaparak hedefinde kısmen başarıya ulaşmış olsa da İslamiyet'i kabul eden ilk Müslüman devlet olan Karahanlılarla iyi geçinmeyi başaramayıp mağlup olmuş ve uzun süren çetin bir savaşa girmiştir. Aralarındaki bu savaşlarda ilk zamanlarda bazen Karahanlılar bazen Visa Sambava yenmişse de en sonunda kazanmış olan Karahanlılar olmuştur. Aslında Visa Sambava, siyasi olarak doğru bir politika uygulamakta olduğu için ilk zamanlarda

Karahanlılar, Visa Sambava başta olmak üzere Uluğ Ağılık Hoten Hanedanlığını bir türlü yenilgiye uğratamamıştır. Böylelikle Visa Sambava dönemine her açıdan baktığımızda, onun döneminin Udun Hanedanlığının her açıdan en gelişmiş bir dönem olduğunu görürüz.

Kısaltmalar

HKT	<i>Hoten'in Kısaca Tarihi</i> (2005). Urumçi: Şıncan Halk Neşriyatı
AZH	<i>Altın Zemin Hoten</i> (1995). Urumçi: Şıncan Güzel Sanat Foto Neşriyatı
TDEK	<i>Türk Dünyası El Kitabı</i> (1992). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
DLT	Kâşgarlı Mahmud (2008). <i>Divânü Lugâti't-Türk</i> . Urumçi: Şıncan Halk Neşriyatı
ŞYT	<i>Şıncan'ın Yerli Tarihi</i> (1992). Şıncan: Şıncan Üniversitesi Yayınları
El-Bîrûnî	Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (2020). <i>Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı el-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir</i> . (çev.: Emine Sonnur Özcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu
Gerdîzî	B. ed-Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî G. ve Ebû Saîd Abdülhay (2006). <i>Zeynü'l-Ahbâr</i> . (çev. İfâfü's-Sâit)
M.Ö.	Milattan önce
t.y.	Tarih yok

Kaynakça

- Abudukelimi, Bumairimu (2006). *Uygur Türklerinin Dinî İnanışları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Almas, Turgun. (2010). *Uygurlar*. Almanya: Dünya Uygur Kurultayı.
- Alptekin, Erkin (1978). *Uygur Türkleri*. İstanbul: Boğazçi Yayınları.
- Altın Zemin Hoten* (1995). Urumçi: Şıncan Güzel Sanat Foto Neşriyatı.
- Arış, Kasım (1980). "İpek Diyarı Hoten Hakkında". *Şıncan Da-Shui İlmi Dergisi Sosyal Bölüm*, (3): 53-64.
- B. ed-Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî G. ve Ebû Saîd Abdülhay (2006). *Zeynü'l-Ahbâr*. (çev.: İfâfü's-Sâit).
- Barthold, Vasily V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (çev.: Hakkı Dursun Yıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ching, Duan (2020). "Hoten Beyliğinin Adı Hakkında Tekrar Araştırma". (çev.: Abdureşit Abdulhekim). *Şıncan Sosyal Bölüm Araştırma Dergisi*, (1): 54-66.
- Cinkara, Abdullah (2019). "Uygurlar ve İpek Yolu". *Asya Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 329-329-345.
- Çağrı, İsmail (2005). "Udun Sakları Hakkında Kısa Beyanlar". *Hoten Ali Pedagojik Bilimler Dergisi*, (4): 69-79.
- Çay, Abdulhaluk Mehmet ve Durmuş, İlhami (t.y.). "İskitler". *Türk Tarihi Araştırmaları*, (1): 575-596.
- Devlet, Cüret (2003). "Tibetlilerin Beşbalık'taki Hükümdarlığı ve Onun Devrilmesi". *Hoten Pedagoji Akademisi İlmi Dergisi*, (1): 100-101.

- Devleti, Nurmuhammed (2014). *Şincan Tezkirecilik Dergisinden Seçilmiş Makaleler, Tarih Sayfalarını Araştırdıkça*. Urumçi: Milletler Yayınları.
- Dursun, Behtiyar (1995). "Tibetler'in Udundaki Hükümdarlığı Hakkında". *Şincan Sosyal Bölümleri Münberi Dergisi*, (4): 47-54.
- Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (2020). *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı el-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir*. (çev.: Emine Sonnur Özcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hoten'in Kısaca Tarihi* (2005). Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
- Hacı, Buayşem (2008). "Udun Beyliği Hanı Visara Sambihava'nın Tarihe Katkısı Hakkında". *Şincan Sosyal Bölüm Araştırma Dergisi*, (4): 42-47.
- Hacı, Buayşem (2008). "Udun Hanı Visa Sambava (Li-Shing Tian)'nın Hangi Millet'e Ait Olduğu Hakkında". *Şincan Tezkirecilik Dergisi*, (1): 27-32.
- Hudûdü'l Âlem* (2018). (çev.: Abdullah Duman ve Murat Ağarı). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Hunkan, Ömer Soner (2011). *Türk Hakanlığı Karahanlılar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılığı.
- İbrahim, Hikmetyar (2020). "Karahanlılar". *Uygurlar Dergisi*, (7): 101-112.
- Kallek, Cengiz (2008). Rıtl. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 35, 52-55. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud (2008). *Divânü Lugâti't-Türk*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
- Kırilen, Gürhan (2013). "Xuan Zang'ın Orta Asya İzlenmeleri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (1): 63-84.
- Kitapçı, Zekeriya (2004). *Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslâmiyet*. Konya: Yedikubbe Yayınları.
- Muhammed, Adil (2008). *Eski Devirdeki Hoten*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
- Nizamî, Mahmud (2014). *Gaou-zhu-hui'nin Udun Hatırası Adlı Seyahatnamesi*. Urumçi: Milletler Yayınları.
- Nurhacı, Hacı ve Guo-guang, Chin (1995). *Şincan İslam Tarihi*. Urumçi: Milletler Yayınları.
- Okudan, Gülseri (2019). *Sarayı, Askeri ve İdari Yönleriyle Karahanlı Devleti'nin Teşkilat Tarihi*. Ankara: İksad Yayınları.
- Selim, Hudaberdi (1995). "Eski Hoten Hanedanlığı". *Şincan Sosyal Bölüm Araştırma Dergisi*, (1): 11-12.
- Süleyman, Abdulla (2003). *Dünyada Tek Bir Hoten Var. Medeniyet, Maarif, Tababet*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
- Şincan'ın Yerli Tarihi* (1992). Şincan: Şincan Üniversitesi Yayınları.
- Taşagıl, Ahmet (1998). Hoten. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 19, 251-252. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşagıl, Ahmet (2015). *Kök Tengri'nin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Togan, Zeki Velidi (2020). *Umumi Türk Tarihine Giriş. En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*. Kazan: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tohti, Nizamidin (2002). *Hoten'deki Eski İzler*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.

- Turan, Kurban (2003a). "Udun Sak Dilinde Yazılmış Bir Mektup ve Onunla İlişkili Durumlar". *Şincan Halk Yayınları*, (1). 49-64.
- Turan, Osman (2003b). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Türk Dünyası El Kitabı* (1992). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Yasin, Yusufcan (2014). "8-13. Yüzyıllarda Uygurlarda Eğitim". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (4): 151-159.
- Yasin, Yusufcan (2015). "Divanü Lugat-it-Türk'te Geçen Uygurlar ile İlgili Bilgiler Üzerine". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (5): 69-97.
- Yen-Te, Wang (1989). *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*. (çev.: Özkan İzgi). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yıldırım, Kürşat (2012). "Doğu Türkistan ve İlk Sâkinleri". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (1): 419-440.
- Yıldırım, Kürşat (2013). "Doğu Türkistan'da Erken Saka Kültür Çevresi". *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, (206): 469-478.
- Zixiyaou, Liyu (2003). *Uygur Tarihi*. Urumçi: Milletler Yayınları.